

Oorden van verbinding

Een oud kasteel als voorbeeld

Sim Visser en Hank Kune

Verbinding als opgave

Voelen we ons thuis bij onze bestuurders? Werken zij aan de problemen die wij ervaren? Volgens de media - en ook volgens de verkiezingsuitslagen - is dat steeds minder het geval. Maar vertrouwen wij er dan wél op dat de media ons het juiste voedsel geven om in een steeds complexere wereld te handelen? Vertrouwen wij nog steeds op de technologie om onze problemen op te lossen? Zijn oplossingen nog wel zo vanzelfsprekend? Het lijkt allemaal wel voor de hand liggend, maar voor veel mensen is het niet meer zo duidelijk hoe verder te gaan. Velen voelen een gemis.

Verbinding is een opgave voor onze tijd. Door onze levensstijl, ons werk en onze cultuur zijn wij steeds verder uit elkaar gedreven: ambtenaar en burger, allochtoon en autochtoon, ouders en kinderen, platteland en stad. We zijn steeds minder 'on speaking terms'. Door gebrek aan verbinding verliest de samenleving veel inzicht, waarde en daadkracht.

Er zijn vele soorten verbinding, bijvoorbeeld die met het landschap en de plek waar wij wonen, werken, recreëren en onze kinderen laten opgroeien. Verbinding met onze geschiedenis en tussen heden, verleden en toekomst. Wij willen praktisch en pragmatisch in het 'hier en nu' handelen; wij willen zoveel doen in zo weinig tijd. Wie heeft nog tijd – en aandacht – om zich te verdiepen in de achtergronden van vraagstukken en de oorzaken van onze problemen?

Wie neemt in een wereld gedreven door resultaatgerichtheid en efficiëntie de gelegenheid om verbinding te zoeken met mensen uit andere beroepsgroepen? Of met andere generaties? Wat hebben zij ons te bieden? Wie neemt de tijd om in verbinding te komen met persoonlijke waarden? Of met de schoonheid van natuur en kunst?

Wij hebben oorden van verbinding nodig in ons werk om de ideeën en ervaringen van anderen te leren kennen en te benutten, om kruisbestuiving tussen diverse disciplines te bevorderen, om generaties elkaar te laten verrijken, om weer heel te worden. Oorden waar de verhalen uit het verleden en de toekomst worden verteld en waar bestuurders, ambtenaren, wetenschappers, kunstenaars en 'gewone' burgers de tijd nemen om samen de basale levensvragen te verkennen: Waar zijn we? Waar komen we vandaan? Waar gaan we naar toe?

Waar komt zo'n verbinding tot stand?

Kasteel Groeneveld in Baarn is een oord van verbinding. Hier, midden in het groen, worden activiteiten georganiseerd om mensen bewuster te maken van de ruimte waarin zij wonen en van de maatschappelijke perspectieven. De activiteiten verbinden mensen en versterken de verbinding tussen publiek en beleid. Zij zorgen dat politiek-bestuurlijke vraagstukken in de openbare discussie worden gebracht en dat de vraagstukken en ideeën die bij een breed publiek leven op de bestuurlijke agenda komen. En dit alles op een ongewone, verrassende manier.

Door het vanzelfsprekende op een niet vanzelfsprekende manier te behandelen worden kansen gecreëerd voor nieuwe gezichtspunten, nieuwe allianties en nieuw inzicht in kwaliteit.

Een van de bouwstenen voor de ‘Groenevelddaanpak’ is de locatie van het kasteel. Een locatie waar kunst en groen de toon zetten. Een gebouw met een geschiedenis, in een mooi landschapspark, dat een breed publiek dient. Een publiek dat uit meerdere generaties bestaat: uit beampten en beleidsmakers, kunstenaars en filosofen, gewone en ongewone burgers.

Zomaar een landhuis?

In 1982 ging in Kasteel Groeneveld het Nationaal Centrum voor bos natuur en landschap van start. Het kasteel, eigenlijk landhuis, werd rond 1700 gebouwd.

Tot 1990 was het kasteel onderdeel van Staatsbosbeheer. Daarna, als gevolg van de privatisering van het Staatsbosbeheer, kwam Groeneveld bij het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit. Tot 2000, in de eerste fase van zijn bestaan als Nationaal Centrum, ontwikkelde Kasteel Groeneveld zich tot een museum met publieksvriendelijke tentoonstellingen over natuur en landschap. Er was veel aandacht voor kunst, waarbij voortgeborduurd werd op de periode 1950 –1970, toen kasteel Groeneveld als vervallen landhuis tal van kunstenaars herbergde. Er waren mooie tentoonstellingen over Escher, Nescio en Werkman, maar het aandeel ‘aquarellerende dames’ was naar verhouding groot. De binding met de thematiek bos, natuur en landschap was soms nogal losjes. Een publiekstrekker als de ‘Slaapkamer van Sinterklaas’ was leuk, maar had niets met de thematiek te maken. De ambitie zoals verwoord in de ‘Filosofie Kasteel Groeneveld’ uit 1980 werd zelden waargemaakt¹. Eerder was de regelmatig gehoorde typering ‘cultureel centrum voor Baarn en omstreken’ aan de orde.

De betekenis van Kasteel Groeneveld voor zijn opdrachtgever het ministerie van LNV lag in deze eerste periode vooral in de representatieve sfeer en de mogelijkheid er te kunnen vergaderen. In 1999 vond een wisseling plaats in de leiding van Kasteel Groeneveld en kwam de vraag aan de orde hoe het kasteel zich verder zou moeten ontwikkelen. Doorgaan op de ingeslagen weg of de koers verleggen? Door een zorgvuldige verkenning van de beleidsomgeving van het ministerie van LNV werd al snel duidelijk dat er behoefte bestond aan een plek waar, op enige afstand van de hitte van de politiek, nagedacht en gesproken kon worden over de dilemma’s in de ontwikkeling van het landelijk gebied. Dit leidde tot de opdracht om de inhoudelijke binding met het ministerie te versterken en meer aandacht te besteden aan maatschappelijke ontwikkelingen. Maar hoe vorm je een op zich goed lopende museale instelling om tot een centrum waar maatschappelijke dilemma’s rond landschap en natuur aan de orde komen en waar een brug wordt geslagen tussen beleid en samenleving? Hoe formuleer je de maatschappelijke opgave?

Verbeelding

Wat is de maatschappelijke opgave, de opdracht voor Kasteel Groeneveld? Natuurlijk is die inmiddels netjes opgeschreven in pakkende zinnen. Ook zijn er beleidsnota’s, waarin de onderbouwing voor die opgave te vinden is. En er kan verwezen worden naar de talrijke

¹Kasteel Groeneveld signaleert, stelt, neemt stelling. Tot aan de verste grens, waartoe een ambtelijke dienst kan gaan. Maar wel genuanceerd. Voor en tegen, oorzaak en gevolg, noodzaak en zinloosheid moeten zichtbaar, voelbaar en inleefbaar worden (uit: “ Zicht op Groeneveld 1992 - 1997”. Baarn 1992)

projecten in het recente verleden Dat komt nog aan de orde. Nu kiezen wij een andere ingang, die geheel in lijn is met de werkwijze van Groeneveld. We benutten de kunst.

Kunst biedt de kans onze werkelijkheid vanuit een ander gezichtspunt te zien. Schilders hebben door de eeuwen heen gereflecteerd op de werkelijkheid en deze vertaald in beelden met vele betekenislagen. Soms zijn deze betekenissen eenvoudig te ontrafelen. Soms vereist het aandachtige beschouwing. Of kennis van leven en werk van de schilder.

Paul Gauguin

In 1891 verliet Gauguin het 'verdorven' Frankrijk Hij reisde naar Tahiti om daar in een nog niet door het westen aangetast paradijs te kunnen leven en schilderen. Hoewel hij er geen paradijs aantrof, maar eerder een bekrompen burgerlijke kolonie, lukte het Gauguin om in zijn schilderkunst zijn eigen paradijs te scheppen. Na een tumultueus verblijf in Frankrijk (1894 en 1895) keerde hij teleurgesteld terug naar Tahiti. Ziekte en ongeluk bleven hem achtervolgen en in 1897 was hij ten einde raad. Hij wilde een einde aan zijn leven maken, maar besloot eerst nog een schilderij te maken, waarin hij alles wat hem beroerde zou samenvatten. Zo ontstond 'D'où venons nous? Que sommes nous? Où allons nous?' (Waar komen we vandaan? Wat zijn we? Waar gaan we naar toe?) De grandioze compositie, 4,5 meter breed en 1,70 m hoog, is op ruw jute geschilderd. In het decor van een paradijselijk Tahiti verbeeldt Gauguin de grote levensvragen met zijn heel persoonlijke iconografie, een iconografie afgeleid uit westerse en nietwesterse voorbeelden. Het geeft het geheel een universeel karakter, passend bij de thema's die in het schilderij zijn te herkennen: geboorte, dood, geloof, kennis, liefde, mysterie. Het zijn de thema's, die ons altijd weer beroeren en bezighouden. Als individu en als samenleving. Hoe vaak besteden we hier aandacht aan in ons werkend bestaan? In onze westerse samenleving lijkt het soms of we deze vragen reserveren voor ons privé leven, terwijl ze net zo goed thuis horen in het publieke domein.

Ambrogio Lorenzetti

In de 14de eeuw was Siena één van de machtigste stadstaten van Italië. Het is een periode waarin de Renaissance zich in Italië aankondigde. De stad bouwde in het begin van die eeuw een schitterend stadhuis aan de markt van Siena. Voor de decoratie van de raadzaal vroeg men aan de Sienese schilder Ambrogio Lorenzetti om muurschilderingen te maken rond het thema 'goede en slechte regering'. Op de korte zijden van de zaal schilderde hij allegorieën. Op de lange verbeeldde hij de effecten van de goede en slechte regering.

Rond 1340 voltooide Lorenzetti zijn schilderingen. Op de schildering 'de effecten van de goede regering' zien we de stad Siena in zijn omgeving. In de stad wordt gebouwd en handel gedreven. Wevers zijn aan het werk, mensen dansen. Geiten worden de straten ingedreven. Een groep handelaars verlaat de stad. In de velden wordt gehooïd, gedorst en geploegd en verderop zien we jagers. De daden van de goede regering leiden tot voorspoed in stad en land in onderlinge verbondenheid.

Een regering moet zich afvragen wat de effecten zijn van haar beleid. Leidt het tot voorspoed? Leidt het tot geluk? We hebben in onze tijd geavanceerde methoden om de effecten van beleid te berekenen. Het CPB is elk jaar rond prinsjesdag weer het orakel dat wordt geraadpleegd om ons te vertellen of we het goed doen.

Niets werkt echter zo sterk als de verbeelding. Wat is het beeld dat achter de cijferreeksen en ingewikkelde mathematische formules schuilgaat? Ambrogio Lorenzetti schilderde zijn grote fresco's in de raadzaal van Siena. De bestuurders werden door de beelden herinnerd aan hun opdracht: het goede bevorderen en het slechte bestrijden. Zulke beelden worden ook nu nog gemaakt, denk bijvoorbeeld aan de installatie 'Milk' van Esther Polak, die tijdens het Europa project in 2004 in Kasteel Groeneveld te zien was. Dit soort beelden verdienen een plaats in oorden van verbinding.

Rafael Sanzio

Rafael vervaardigde zijn fresco "De School van Athene" in 1509-10 als onderdeel van een reeks fresco's voor het Vaticaan. Onder de indrukwekkende bogen die het doek bestrijken staat een bijzondere verzameling personages – de grote filosofen, denkers en docenten van de oudheid onder wie Socrates, Plato, Aristoteles, Zeno, Diogenes, Epicurus, Pythagoras, Euclides, maar ook Zarathoestra van Perzië en Averroes, de 12e eeuwse Spaans-Arabische filosoof. Er zijn docenten, leerlingen en toeschouwers, en ook Rafael zélf en een aantal vooraanstaande kunstenaars maken deel uit van de partij – de schilder gebruikte de gezichten van tijdgenoten om de klassieke denkers te verbeelden.

De 'school van Athene' is een universele plek. Mensen die in heel andere tijden, landen en culturen leefden zijn samen afgebeeld. De 'school' is kennelijk van meerdere tijden en plaatsen tegelijk, een multiculturele plek waar diverse denkscholen en disciplines uit verleden, heden en toekomst verbonden zijn in het discours over samenleving, politiek, ethiek, wet en waarheid.

Men creëert een ruimte en de condities waarin denkers uit diverse disciplines en tijden bij elkaar kunnen komen voor uitwisseling en wederzijdse verrijking. Wij kennen hiervan vele

voorbeelden: de Griekse agora's, de hofcultuur van Moghul India, de koffiehuisen van Wenen, de cafés en salons van Parijs, de campusconcepten van universiteiten en R&D instellingen en natuurlijk de Renaissance in Italië. Het zijn oorden van verbinding waar ideeënrijkdom, dialoog en meervoudig denken hun waarde hebben bewezen. Het is meer dan een metafoor; wij weten dat het werkt. Het zogeheten *Medici-effect* - de creatieve kruisbestuiving op de interface van denkwerelden – heeft invloed op de ontwikkeling van nieuwe denkmodellen in de wetenschap en op industriële, maatschappelijke en publieke innovatie.

Een plaats voor verbinding en maatschappelijke vernieuwing

Sinds 2000 zijn er belangrijke wijzigingen in het concept van het kasteel aangebracht. Aanleiding is het besef dat Groeneveld zich beweegt op het grensvlak van beleid en samenleving. Op zo'n plek kan - denk aan het schilderij van Rafael - directe interactie tussen beleid en samenleving plaats hebben.

Als motto voor de noodzakelijke veranderingen in de organisatie werd een oude 'veldnaam' gekozen: de Meent.

De meent is de naam voor het gemeenschappelijk weidegebied. In de meent (meenthe, mient) werkte de traditionele agrarische gemeenschap samen. Het eigendom was van de gemeenschap en ongedeeld. De opbrengsten van de meent werden gedeeld. Iedere boer bezat daarnaast privégronden. De meent nam een essentiële plaats in in de bedrijfsopbouw van iedere individuele boer. Kasteel Groeneveld is de plek, waar het Ministerie van LNV zijn zorgen, verlangens en ideeën deelt met het publiek. Vanuit deze plek keert een ieder (de bezoekers, maar ook LNV) terug naar zijn eigen privé-domein, verrijkt met het product van de gemeenschappelijke plaats. Het is de plek waar collectief en privé met elkaar worden verbonden. In psychologische termen is het "transitional space".

Het woord meent komt nog op veel plaatsen in Nederland voor. Het is nog steeds een belangrijke bron van informatie voor de kennis van de geschiedenis van het landschap. Ook vanuit die gezichtshoek heeft het woord meent betekenis voor Kasteel Groeneveld.²

² uit: Sim Visser, *Groeneveld: een hernieuwde identiteit*, Kasteel Groeneveld, Baarn, juli 2000

In een tijd waarin de verhouding tussen beleid en samenleving ingrijpende veranderingen ondergaat is uitwisseling van ideeën tussen beleid en publiek een kansrijke positie. Om die kansen te benutten was het nodig om de identiteit van Kasteel Groeneveld veel scherper te omlijnen. Daarbij is gebruik gemaakt van de spraakmakende studie *'Built to last – successful habits of visionary companies'* van de Amerikaanse bedrijfskundigen Collins en Porras³. Zij komen tot de conclusie dat succesvolle organisaties gekenmerkt worden door een duidelijke identiteit, die actief wordt beschermd en bevorderd. De identiteit bestaat uit een kerndoel (waarvoor is de organisatie 'op aarde?'), waarden (wat drijft de mensen die werken in de organisatie?) en ambities (welke uitdagingen liggen er en welke kansen worden benut?). Kerndoel en waarden vormen het conservatieve deel van de identiteit. Ambities het progressieve. De relatie tussen kerndoel en waarden enerzijds en ambities anderzijds kunnen verbeeld worden met het ying–yang teken. De ambitie van een organisatie heeft een duidelijke wisselwerking met kerndoel en waarden. Ambities die daar niet voldoende in geworteld zijn zullen meestal niet tot succes leiden, omdat ze het wezen van de organisatie ontkennen.

Toen in 1999 een begin werd gemaakt met de oriëntatie op een nieuwe koers voor Kasteel Groeneveld werd als eerste de identiteit bepaald: doel, waarden en ambities van de organisatie werden vastgesteld. De vragen die daarbij gesteld werden kwamen geheel overeen met die uit het schilderij van Gauguin: "Waar komen we vandaan? Wat zijn we? Waar gaan we naar toe?" Met de antwoorden kon de organisatie worden aangepast en konden de programma's op een nieuwe leest worden geschoeid. Als doel van de organisatie geldt sindsdien, dat Kasteel Groeneveld mensen zodanig wil raken, dat ze landschap en natuur bewust beleven en ontdekken.

Kasteel Groeneveld werkt nu op drie taakvelden: beleid, publiek en onderwijs. De programma's integreren deze taakvelden. Niet langer zijn tentoonstellingen een doel op zich; ze zijn te beschouwen als een van de middelen om het doel te bereiken. Andere middelen zijn debatten, workshops, lezingen, masterclasses, educatieve programma's, poëzieavonden, enzovoorts. Kasteel Groeneveld heeft de laatste jaren interessante resultaten bereikt. Dat leidde tot nieuwe vragen en opdrachten, onder andere verwoord in recente beleidsnota's als de 'Agenda Vitaal Platteland' en het 'Actieprogramma Ruimte en Cultuur'. Bij het werken aan deze opdrachten is steeds de vraag aan de orde zoals verbeeld in het schilderij van Ambrogio Lorenzetti: "Wat zijn de effecten van de goede regering voor stad en land?"

Omgaan met ruimte

In oorden van verbinding gaat men op diverse manieren om met de ruimte. Bij de activiteiten op Kasteel Groeneveld wordt gebruik gemaakt van de diverse ruimtes van het Kasteel, van de zalen met wisselende tentoonstellingen, en van de zalen met een historische achtergrond. De verhalen daar omheen worden verteld. Men bezoekt één of meerdere tentoonstellingen als onderdeel van een workshop en reflecteert op de relevantie van wat men ziet en beleeft voor het vraagstuk dat behandeld wordt.

Buiten het gebouw wordt meer dan frisse lucht alleen gehapt tijdens de pauzes. Men gebruikt de moestuin, de banken achter het kasteel en de lanen van het Engelse landschapspark als vergaderlokaal. Het groen, de gecultiveerde natuur en de kunstwerken die men daar vindt worden onderdeel en inspiratiebron van discussies.

³ James C. Collins en Jerry I. Porras, *Built to last – successful habits of visionary companies*, HarperCollins, New York, 1994

Het begrip “van buiten naar binnen”, waarmee de overheid de laatste jaren ambtenaren meer in contact wil brengen met hun publieksgroepen en met ideeën van buiten de organisatie, wordt op diverse manieren benut. Bewust wordt het begrip *ruimte* niet beperkt tot het fysieke. In beleidsprocessen en bij het verbinden van publiek en beleidsmakers gaat het ook om denkruimte en emotionele ruimte. Men wil denkpatronen en emotionele verbanden expliciet maken en waar het kan doorbreken. Om dat te bereiken moeten we vruchtbare benaderingen met elkaar combineren en de begrippen ‘binnen’ en ‘buiten’ waar dat relevant is vertalen naar bijvoorbeeld:

- binnen de eigen denkkaders blijven of naar buiten treden; binnen en buiten *de box* denken;
- binnen de eigen vakdiscipline blijven of bewust de kennisvelden van anderen exploreren;
- binnen de eigen organisatie blijven of proactief contact zoeken met anderen;
- binnen het systeem blijven of naar buiten gaan.

Groeneveld organiseert ook projecten waarvan belangrijke onderdelen op andere locaties in Nederland te vinden zijn; langs de groene rafelranden van Amsterdam, op locatie buiten de Randstad, in het Groene Hart. Het gaat om de verbinding van mensen en discussies met de omgeving.

Omgaan met ruimte: een voorbeeld

In de *Stad in het groendebatten*, die Kasteel Groeneveld samen met de stad Amsterdam en Staatsbosbeheer organiseerde is onder leiding van Felix Rottenberg onderzocht waarom Amsterdam niet het groen krijgt dat zij verdient. Onderdeel van het project was een wandeling die journalist en schrijver Herman Vuijsje maakte langs de groene grens van Amsterdam. Hij voerde gesprekken met bewoners, bestuurders wetenschappers en noteerde zijn eigen observaties. Op grond van zijn conclusies werd op 2 maart 2002 een slotdebat gehouden met onder anderen kamerleden, wethouders van Amsterdam, de staatssecretaris van LNV en gedeputeerden. Geconcludeerd werd onder andere dat de problematiek van het groen rondom Amsterdam vraagt om een nationale aanpak, dat de belangenbehartiging van het groen sterk versnipperd is en dat de provincie Noord-Holland zijn regisserende rol niet adequaat invult.⁴ Het ‘Stad in het Groen’ project trok de aandacht en in 2003 kwam er een grootschaliger vervolg op genaamd ‘Randstad in het groen’. Dat was een samenwerkingsverband tussen Regio Randstad, de Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer, Amsterdam en Kasteel Groeneveld. Centraal in de debatten stond de vraag waarom groenprojecten rond de grote steden in de Randstad zo moeizaam tot stand komen. Rond de drie grote steden van de Randstad werden debatten gehouden in de vorm van reisgesprekken. Een zeer gevarieerd gezelschap van wetenschappers, bewoners en politici sprak onder leiding van NRC journaliste Tracy Metz over de groenprojecten ten zuiden van Rotterdam (IJsselmonde), ten noorden van Den Haag (Duivenvoorde) en ten oosten van Amsterdam (Diemerscheg). Het laatste reisgesprek was op 16 maart 2004 op de natuurbrug in het Goois Natuurreservaat (de natuurbrug is een voorbeeld van een geslaagd groenproject). Tot slot volgde in Kasteel Groeneveld een afsluitend debat met bestuurders van de betrokken overheden en werd de tentoonstelling ‘Randstad in het groen’ geopend⁵.

⁴ Herman Vuijsje, *Schuifgroen – een wandeling langs de grens van Amsterdam*, Contact, Amsterdam, 2003

⁵ Geert van Duinhoven, *Randstad in 't groen – van stagnatie naar realisatie*, Regio Randstad, Utrecht, 2004

Omgaan met tijd

In oorden van verbinding is de tijdsdimensie erg belangrijk. Hoe kunnen wij het heden begrijpen wanneer we geen kennis hebben van het verleden? Terecht wordt regelmatig grote zorg geuit over de uitholling van het vak geschiedenis in het voortgezet onderwijs.

Voor de projecten in Kasteel Groeneveld is kennis van de geschiedenis van het landschap essentieel. Wij kunnen bijvoorbeeld de grote veranderingen in het Nederlandse landschap in de tweede helft van de 20ste eeuw alleen begrijpen, wanneer we weet hebben van de nationale politiek om de voedselvoorziening op peil te krijgen direct na de Tweede Wereldoorlog. Ook dienen we te weten dat de Europese landbouwpolitiek tot in de jaren '80 van de vorige eeuw vooral gericht was op kostenreductie en schaalvergroting. In het boek 'De Graanrepubliek' van Frank Westerman⁶ wordt daarvan op meeslepende wijze verslag gedaan.

Met de historische kennis van de landschapsontwikkeling kan de toekomst beter in beeld worden gebracht. Hoe ziet bijvoorbeeld de ontwerpopgave voor het lage veenweidengebied in West Nederland er uit met grote veranderingen door zeespiegelstijging, grotere afvoer van de rivieren en hogere regenintensiteiten? Kunnen we het klassieke beeld van de Hollandse polders, zoals vereeuwigd door Rembrandt, Willem Maris en Mondriaan, overeind houden? Naast de historische dimensie van tijd is er de relationele. We weten dat mensen in de verschillende leeftijdsfasen op een andere wijze tegen het leven aankijken. Contact tussen de generaties is wezenlijk voor een evenwichtige kijk op verleden, heden en toekomst. In Kasteel Groeneveld wordt het gesprek tussen de generaties op verschillende manieren gestimuleerd. Een van de belangrijkste middelen daarbij zijn de tentoonstellingen over kinderliteratuur.

Omgaan met tijd: een voorbeeld

Kasteel Groeneveld voerde in 2002 een project uit over het fenomeen Tijd. Het project bestond uit twee tentoonstellingen en daaraan verbonden evenementen.

Centraal stond de tentoonstelling 'Tijd', die op 23 juni, vrijwel midzomer, werd geopend en op 5 januari 2003, kort na midwinter eindigde. In deze tentoonstelling werden verschillende betekenissen van het begrip 'tijd' getoond. De tentoonstelling concentreerde zich op begrippen als natuurlijke tijd en menselijke tijd.

Eerder opende de tentoonstelling 'What Time is made of, het gemaakte land' van beeldend kunstenaar Olga van Rhede van der Kloot. Zij toonde installaties in het kasteel en in het park. Hierin reflecteerde zij op de vondst van het neolithische heiligdom (55 eiken uit 2049 v. Chr. die in een ellipsvorm in zee stonden) in East Anglia, dat nu als 'Seahenge' door het leven gaat. Zij stelde de vraag aan de orde of er een relatie bestaat tussen de beleving van tijd en de vormgeving van de ruimte.

De tentoonstellingen leenden zich uitstekend voor verdieping. Daarom werden er rond de tentoonstellingen een aantal evenementen georganiseerd.

Het belangrijkste was de debattenserie 'Ruimte voor versnellen en onthaasten'. In deze serie ging het over de invloed van tijd op onze leefsfeer en omgeving, waarbij begrippen als snelheid en rust, tijdgebrek en tijdloosheid de uiterlijke kenmerken zijn. In zes bijeenkomsten werd de betekenis die landschap en natuur voor ons hebben onderzocht wanneer we rust zoeken en tijd niet lijkt te bestaan. Ook werd stilgestaan (letterlijk en figuurlijk) bij de snelle landschappen, zoals autosnelwegen, luchthavens en HSL en bij de invloed van architectuur op

⁶ Frank Westerman, *De graanrepubliek*, Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 1999

ons tijdsbesef. Elke avond begon met een inleiding, waarna de toehoorders in groepen uit elkaar gingen om het thema verder te verkennen. Onderwerpen van de bijeenkomsten waren: snelle tijd (Tracy Metz), langzame tijd (Guus Borger), verandering en tijd (Matthijs Schouten), cultuur en tijd (Zoran Zlatkovic), kwali-tijd (Hans Achterhuis) en ruimtelijk ontwerp en tijd (Eric Luiten). Bij de vormgeving van de debatten werd ingespeeld op het onderwerp en op de mogelijkheden die de ruimten in en om Kasteel Groeneveld boden. Daarbij werden de tentoonstellingen over Tijd dan ook regelmatig gebruikt. Ook andere ervaringen kwamen aan de orde. Zo vond het debat over langzame tijd op een mooie zomeravond buiten plaats. De gesprekken werden wandelend gevoerd waarbij bewust een sloffend tempo werd aangehouden.

De resultaten van de debattenreeks (essays van de inleiders en kritische reflecties) zijn opgenomen in het boek: "Tijd voor ruimte, ruimte voor tijd"⁷. De essays werken door in beleidsbeschouwingen en bijeenkomsten van verschillende ministeries. Het essay van Matthijs Schouten over verandering en tijd ligt nu ten grondslag aan de tentoonstelling 'Landschap en verhalen' die in 2007 in Kasteel Groeneveld wordt gehouden.

Bronnen van inspiratie

In het concept van KasteelGroeneveld speelt het werk van een aantal schrijvers en denkers een belangrijke rol. Het is een bont gezelschap uiteenlopend van bedrijfskundigen tot filosofen en van kunstenaars tot computerdeskundigen.

Een belangrijke gemeenschappelijk noemer in hun werk is maatschappelijke betrokkenheid, nieuwsgierigheid en originaliteit.

Eerder in dit hoofdstuk werden de bedrijfskundigen Porras en Collins genoemd. Hun studie naar het succes van toonaangevende ondernemingen ligt ten grondslag aan de zoektocht naar de identiteit van Kasteel Groeneveld. Hierna worden nog een aantal belangrijke 'bronnen' besproken: John Berger, Matthijs Schouten, Daniel Boorstin en Stewart Brand.

John Berger

De Engelse schrijver, filosoof en kunstenaar John Berger beschrijft in zijn trilogie "De vrucht van hun arbeid"⁸ op indringende wijze het proces van ontheemding van een traditionele boerengemeenschap in de Franse Haute Savoie. In het eerste deel, "Varken aarde", schetst hij de samenleving aan het begin van de 20ste eeuw. De moderne tijd is begonnen maar heeft de Haute Savoie nog niet bereikt. In het tweede deel, "Ver weg in Europa", is het dorp opgenomen in de Europese markt en worstelt het met het vasthouden aan tradities en de noodzaak van aanpassing. Het derde deel, "Sering en vlag", is een visioen. In een denkbeeldige stad leiden de nazaten van het boerendorp een marginaal bestaan. Echo's van het leven van hun voorouders klinken nog vaag door in hun leven. Berger, die zelf in de Haute Savoie woont, heeft zijn trilogie opgesteld aan de hand van de verhalen van de bewoners. Verhalen spelen een belangrijke rol in de programma's van Kasteel Groeneveld. Er is bijvoorbeeld altijd een tentoonstelling rond goede kinderliteratuur in het kasteel, liefst met tot de verbeelding sprekende illustraties. Een voorbeeld is de tentoonstelling over het werk van illustrator The Tjong King, waarin de verhalende kracht van het landschap in zijn tekeningen centraal staat. De tentoonstellingen zijn zo vormgegeven, dat het gesprek tussen volwassenen en kinderen als vanzelf op gang komt.

⁷ Tracy Metz e.a. *Tijd voor ruimte, ruimte voor tijd*, Kasteel Groeneveld, Baarn, 2003

⁸ John Berger, *De vrucht van hun arbeid*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1994

In zijn filosofische beschouwing⁹ over ruimte en tijd (die Berger opstelde in de periode dat hij aan “De vrucht van hun arbeid” werkte) staat de volgende kernachtige passage:

Iemands thuis was het middelpunt van de wereld omdat het de plek was, waar een verticale lijn een horizontale sneed. De verticale was een pad dat omhoogging naar de hemel en omlaag naar de onderwereld. De horizontale vertegenwoordigde ‘s werelds verkeer. Al de mogelijke wegen, die over de aarde naar andere plaatsen liepen. Thuis was je de goden in de hemel en de doden in de onderwereld dus het meest nabij. Deze nabijheid beloofde toegang tot beide. En tegelijkertijd was je aan het beginpunt en hopelijk het terugkeerpunt van alle aardse reizen.

In het werk van Berger speelt ontheemding een belangrijke rol. In zijn visie zijn niet alleen politieke vluchtelingen ontheemd maar geldt dat ook voor de bewoners van de anonieme buitenwijken van de grote steden. In de traditionele dorpen is geen sprake van ontheemding, maar dat is een situatie, die in rap tempo verdwijnt. Verbinding in ruimte en tijd is voor Berger essentieel, zowel voor het individu als voor de gemeenschap. In Kasteel Groeneveld wordt voortgebouwd op de door Berger ontwikkelde metafoer van verbinding. Het kasteel heeft een geschiedenis van 300 jaar achter de rug. Op de wandschildering in de Mamuchetzaal kijkt Cornelis Hasselaer, rond 1760 eigenaar van het kasteel, je indringend aan. De bewogen geschiedenis van het kasteel (koloniaal verleden, kunstenaars als Karel Appel, schrijvers als Cees Nooteboom) vormt een goede basis om een stap naar de toekomst te zetten. Want zoveel is duidelijk: een monument als Kasteel Groeneveld zal niet snel verdwijnen. Zeker niet als het ook nog eens programma’s biedt die de mogelijkheid geven om de blik te richten op de dilemma’s van heden en toekomst. Het kasteel is een plaats van continuïteit. Een plaats waar driehonderd jaar geschiedenis voelbaar is, waar de dagelijkse werkelijkheid intens wordt ervaren door de wisselwerking tussen burgers, beleids mensen en kunstenaars en waar de blik op de toekomst in vrijwel alle projecten aan de orde is. Het is een plek waar ‘de goden in de hemel en de doden in de onderwereld het meest nabij zijn’: de verticale lijn van Berger. De programma’s van Kasteel Groeneveld halen de actualiteit binnen. Van dichtbij (‘stad in het groen’-debatten) tot ver weg (Schiereiland Europa). ‘Het beginpunt en het eindpunt van alle aardse reizen’. Ze zijn te beschouwen als de horizontale lijn uit de metafoer van Berger.

Matthijs Schouten

Matthijs Schouten is op vele manieren verbonden met Kasteel Groeneveld. Hij is lid van de Programmaraad, opende tentoonstellingen, gaf lezingen en nam deel aan debatten. Schouten is hoogleraar ecologie aan de universiteiten van Gallway en Cork in Ierland en bijzonder hoogleraar aan Universiteit van Wageningen. Hij studeerde ecologie, Keltische taal- en letterkunde en godsdienstwetenschappen. In zijn werk verbindt Schouten natuurwetenschap, kunst, religie en filosofie. In zijn standaardwerk “Spiegel van de natuur”¹⁰ beschrijft hij de wijze waarop de grote religieuze stromingen in de wereld de natuur verbeelden. De tentoonstelling “WereldNatuurKunst”, die in de zomer van 2005 te zien was in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, toonde daarvan prachtige voorbeelden.

In Kasteel Groeneveld wordt ruim aandacht besteed aan kunst. Er zijn elk jaar poëzieavonden rond tentoonstellingen. Het Canto Ostinato van Simeon ten Holt werd in 2002 door twee pianisten uitgevoerd in het park in het kader van het Tijd project. Er was een land-art project (“Landschap Partnerschap”) in het park. En er wordt heel veel schilderkunst tentoongesteld, onder anderen van Sam Drukker, Hans Bayens, Jan van Loon en Ben van Voorn.

⁹ John Berger, *En onze gezichten mijn lief, vluchtig als foto's*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1994

¹⁰ Matthijs Schouten, *Spiegel van de Natuur – het natuurbeeld in cultuurhistorisch perspectief*, KNNV, Utrecht, 2005

En dat is heel belangrijk, want anders dan politiek of wetenschap is kunst in staat het hart te raken. En wat het hart raakt beklijft langer dan wat het hoofd begrijpt. Het meeste profijt wordt echter behaald door hoofd en hart te verbinden, precies datgene wat Schouten doet.

Daniel Boorstin

De Amerikaanse historicus Daniel Boorstin (1914-2004) was directeur van het Smithsonian's National Museum of American History en 12 jaar *Librarian of Congress* (1975-1987). In zijn boeken¹¹ beschrijft hij de tijdsgeest die het westerse denken kenmerkt door de eeuwen heen. Hij richt zich in het bijzonder op de impact van de ontdekkingsreizen op het Europese denken in de periode 1450 – 1550. Hij onderstreept het verschil tussen *ontdekken*: het vinden van iets waarvan men het bestaan al weet [Van Dale: “vaststellen dat iets zo is”] – en *verkennen*: op zoek gaan naar het onbekende [Van Dale: “uitgaan om kennis trachten te verwerven”]. Het gaat voor hem vooral om *the exploring spirit* – de geest van het onbekende verkennen (verkennende geest)– die het vermogen aan mens en maatschappij verschaft om het onmogelijke te willen doen.

Boorstin beschrijft hoe de ontdekking van Amerika *de* gebeurtenis was die het westerse denken van een voorzichtige zoektocht opstuwde naar een enthousiaste queeste naar het onbekende. De wereldkaarten van vóór Columbus laten ons een andere wereld zien. In die wereld is alles afgebeeld: steden met hun kenmerkende architectuur en zelfs bijzondere dieren uit verre streken. Alles was ingevuld. Er bestond geen *terrae incognitae*. In de klassieke kaarten van het nieuwe tijdperk – zoals in 1529 vervaardigd – is de mens zich van zijn beperkingen bewust. Ze dragen het opschrift “alle werelddelen die tot nu toe zijn ontdekt”. In dat ‘tot nu toe’ schuilt een nieuwe geest. Zijn begrip “vruchtbare grens” – de grens tussen verschillende werelden en denkwerelden en ook de plek waar het bekende en het onbekende samenkomen – is te beschouwen als een landschap, zowel fysiek als mentaal, waarin mensen gemakkelijk verkenners kunnen worden. Boorstin benadrukt in diverse boeken hoe belangrijk deze verkennende, ondernemende geest is (en blijft) in onze tijd.

Stewart Brand

Soms lijkt het alsof wij steeds meer leven naar de behoeften van vandaag. We worden geleefd door de waan van de dag. We zijn gevangen in cycli van korte termijn denken: de verkiezingscyclus van vier jaar, de beleidscyclus van twaalf maanden, het kwartaal-denken van de bedrijfsresultaten, het verleden dat gisteren begint, de toekomst die over morgen gaat. Hoe kunnen wij hier uitbreken en ons meer bewust worden van het “*D’où venons nous? Que sommes nous? Où allons nous?*” van ons leven en de waarden en verwachtingen waarmee wij bewuste keuzen en besluiten over de toekomst kunnen maken?

In zijn boek ‘*The Clock of the Long Now*’¹² beschrijft Stewart Brand het gedachtegoed achter een initiatief van vooraanstaande computerdeskundigen en maatschappelijke innovatoren. Sinds 1996 werkt de stichting The Long Now aan diverse projecten, waaronder het bouwen van bijzondere klokken en bibliotheken, waarmee men het begrip ‘lange termijn denken’ op zijn kop wil zetten. Hun klokken zullen één keer per jaar tikken, één keer per honderd jaar slaan, het vogeltje zal één keer in de duizend jaar verschijnen. *Nu* wordt dan gemeten in decennia en eeuwen in plaats van dagen en jaren.

De klok is bedoeld als symbool om op een geheel nieuwe manier over economie, ecologie en politiek te denken. Wat is, gezien het tijdsperspectief, de relevantie van economie, ecologie en

¹¹ Lees bijvoorbeeld Daniel Boorstin, *The Exploring Spirit*, Vintage Books, New York, 1977

¹² Stewart Brand., *The clock of the long now*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1999

politiek? De bibliotheken beogen de collectieve menselijke kennis op bijzondere manieren te verbinden. Ook zij zijn meer dan een symbool: fysieke klokken worden al gebouwd, bibliotheken ingericht.

Het gaat om het collectief verkennen van de manier waarop het vergroten van het besef van 'hier en nu' bijdraagt aan het begrijpen van – en het verantwoordelijk handelen naar – de toekomst. Het doel is om mensen te stimuleren verder te denken dan de prioriteiten van hun eigen leven. Zulke klokken en bibliotheken, mits voldoende bekend en bezocht, zouden iconen moeten worden in het openbare discours en uiteindelijk de manier waarmee mensen het denken over hun wereld opnieuw ordenen. In de woorden van Brand: "Idealiter zou het dezelfde invloed op het denken over tijd hebben als de foto's van de aarde vanuit de ruimte hadden op het denken over het milieu."

Dromen met meerdere generaties

Dergelijke ideeën hebben invloed gehad op het ontwerp van activiteiten van Kasteel Groeneveld. Zij beïnvloedden het ontwerp van activiteiten rond de tentoonstelling 'Tijd' en kregen een gerichte vertaling in de droomsessies van de debattenreeks "De droom van het Groene Hart".

Dromen met meerdere generaties: een voorbeeld

Groene Hart (2000 – 2001)

Centraal in het project "Groene Hart tussen droom en werkelijkheid" stond de opvatting, dat de identiteit van een gebied heel belangrijk is in de beleving van bewoners en gebruikers. En dat die identiteit helaas vaak maar een beperkte rol speelt in de besluitvorming. Het project bestond uit een tentoonstelling, masterclasses, poëzieavonden en een debattenreeks: "De droom van het Groene Hart".

In de tentoonstelling is op drie manieren gewerkt met identiteit. Er is onderzocht hoe kunstenaars het 'Groene Hartgebied' ervaren. In twee zalen werden schilderijen, fotografie, en dichtkunst getoond, vanaf de Haagse School (1860-1900) tot heden. Zijn de beelden van de vroege Mondriaan nog terug te vinden in het Groene Hart? In twee andere zalen is de Green Heart Vision van de Amerikaanse land-art kunstenaars de Harrisonson getoond. De resultaten van twee masterclasses werden er aan toegevoegd. In deze masterclasses werden detailontwerpen gemaakt van de drie kernelementen van de Green Heart Vision: de Stadsrand, de Groene Ring en het Groene Hart zelf. Ten slotte was een zaal omgedoopt tot Confrontatiezaal. In deze zaal vonden gesprekken, workshops en droomsessies plaats. De droomsessies van het project *Droom van het Groene Hart* gingen uit van een aantal veronderstellingen:

- We kunnen op verschillende manieren over 'het Groene Hart' spreken.
- Als we het over Nederland hebben gaat dit doorgaans over het fysieke hart van de Randstad, waar *de politiek* en *het beleid* het voor het zeggen hebben, een feitelijk gebied waarover de discussies gaan.
- Als we het over de Nederlanders hebben dan gaat het ook over het natuurbewustzijn dat leeft in ons allen – jong en oud, boer en bestuurder, van binnenlandse en buitenlandse afkomst – een metaforisch gebied dat harder 'klopt' naarmate de natuur dreigt te verdwijnen.
- Iedere Nederlander heeft een droom die wacht om te worden verteld in woorden en te worden omgezet in daden.

- Om goed te kunnen ‘dromen’ en denken over de toekomst is het belangrijk om ons bewust te zijn van de dromen en verhalen van onze ouders en grootouders.
- Het bewust denken in generaties – twee generaties terug naar de verhalen van onze grootouders – maakt het gemakkelijker om ook twee generaties vooruit te denken naar de denkbeeldige verhalen die onze kleinkinderen zullen vertellen. Vandaar het honderd jaar perspectief van de droomsessies: praten over het Groene Hart vanuit de perspectieven van vijf generaties, met jezelf als middelpunt.

Vanuit deze veronderstellingen werden zes avonden belegd voor:

- bewoners van de Randstad
- jongeren uit het Groene Hart
- buitenlanders die in Nederland wonen
- kunstenaars
- Nederlanders die ver van het Groene Hart wonen (Groningen, Limburg, enzovoort)
- bestuurders

Tijdens de slotbijeenkomst, waaraan meer dan vijftig mensen uit de voorgaande sessies deelnamen, werden inspirerende dromen getoetst op hun haalbaarheid. Het ging om dromen als:

- ik wil mijn boterham kunnen blijven verdienen in het Groene Hart
- tegen de wind in kunnen lopen
- Groene Hart als gezondheidsoord en onthaastingskamer
- Groene Hart: stadspark, staatspark, Jurassic Park
- Groene Hart: een wereld van schaarste

Zijn deze dromen echt te realiseren? Natuurlijk! Het was opvallend hoe zeer jongeren en ouderen tijdens de slotbijeenkomst op één lijn zaten en hoe hard ze aan het werk waren. Hoe gemakkelijk er bruggen werden geslagen tussen stedelingen en plattelanders en tussen politici en burgers. Het Groene Hart is niet voorbehouden aan politici en professionals alleen. Ook ‘gewone’ mensen maken zich er druk over. Zij hebben niet alleen erg veel ideeën, maar dragen ook de oplossingen aan om ze te realiseren.¹³

Impact

Wil een instelling als Kasteel Groeneveld ook op lange termijn zijn betekenis behouden, dan is het nodig dat de activiteiten impact hebben. Leif Edvinsson, geestelijk vader van de Future Center beweging, onderscheidt drie soorten resultaat, die een Future Center kan hebben:

- *Output*: dat is het rechtstreekse, tastbare resultaat. Bijvoorbeeld de tentoonstelling die er na lange voorbereiding staat, of het debat dat plaatsvindt. Als instelling is dat het resultaat dat je grotendeels zelf in de hand hebt.
- *Outcome*: het resultaat dat zich na enige reflectie toont. Bijvoorbeeld als een aantal mensen na een debat het onderwerp in een ander verband agendeert. Als organiserende instantie kun je dit resultaat enigszins sturen.
- *Impact*: dat is het resultaat dat zich onverwacht (in tijd en ruimte) voordoet. Het is het gevolg van de werking van een project. Anderen, buiten de gezichtskring van de instelling, pakken het resultaat op en gaan er mee aan de slag.

Kasteel Groeneveld heeft in een aantal gevallen een aantoonbare impact gehad.

¹³ Uit: Sim Visser, Hank Kune, Marcel Eekhout en Lilian Roosenboom: *Tegen de wind in - het Groene Hart als noodzakelijke ruimte*, Kasteel Groeneveld, Baarn, 2001

Impact: Schiereiland Europa als voorbeeld

In de herfst van 2001(een kleine tentoonstelling), maar vooral in het najaar van 2002 besteedde Kasteel Groeneveld met een grote expositie veel aandacht aan biodiversiteit op Europese schaal. Het ging om de tentoonstelling Peninsula Europe van de Harrison Studio uit San Diego. De grote tentoonstelling was te zien in Potsdam (Altes Rathaus). Verder stond hij ook in Aken (Ludwig Forum), Toulouse (les Abattoirs, musée pour l'art contemporain) en in New York (Ronald Feldman Fine Arts Gallery).

Het project werd voor een belangrijk deel gefinancierd door de EG. Het deed op kunstzinnige wijze voorstellen voor de bescherming van de biodiversiteit in Europa door het veiligstellen van de gebergteketens. Verder richtte het project zich op de stroomgebieden van de rivieren in Europa. Door natuurontwikkeling, waterconservering en aangepast bodemgebruik kunnen de levensvoorwaarden voor cultuur en natuur aanzienlijk worden verbeterd. De voorstellen waren sterk verwant met het ideeëngoed van de plannen 'Ooievaar' en 'Levende Rivieren' van eigen bodem. Nieuw was de Europese context en de kunstzinnige benadering.

Het project is ontwikkeld met diverse wetenschappers (vegetatiekundigen, sociologen, economen, hydrologen) van onder andere de universiteiten van Bonn, Rostock, Plymouth, Birmingham, Pittsburg en Wenen. Verder namen kunstenaars deel uit de VS en Europa. Begin augustus 2002 werd in Potsdam een conferentie gehouden ter gelegenheid van de start van het project. De grote tentoonstelling was dáár het eerst te zien. Een van de interessante aspecten van het werk van de Harrisons is dat zij maatschappelijke processen op gang brengen. Zij noemen dat "conversational drift". Het Groene Hart project (2000-2001), dat Kasteel Groeneveld organiseerde als vervolg op de Green Heart Vision van de Harrison Studio uit '95 was daar een mooi voorbeeld van. Rond de expositie van Peninsula Europe werden, net zoals rond het 'Groene Hart', tal van activiteiten georganiseerd zoals symposia en workshops.

De grote tentoonstelling opende op 3 oktober 2002 in Kasteel Groeneveld. Speciaal voor deze Nederlandse versie van de tentoonstelling werd een project over de Rijn uitgewerkt. De Harrisons maakten in samenwerking met deskundigen van Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat, de Dienst Landelijk Gebied en tal van andere instanties een voorstel voor een groene verbindingszone van de Bodensee tot de Delta.

Belangwekkende thema's die in de tentoonstelling (en later in de debatten) aan de orde kwamen waren:

- de internationale dimensie van het natuurbeleid
- "think globally, act locally"
- global warming
- water voor volgende generaties
- ontspanning voor de stedelijke bevolking
- natuurbeleid als motor voor Europese integratie
- de waarde van kunst in het publieke debat

Een bijzonder onderwerp was het beleid rond de veenweidengebieden in West-Nederland. De Harrisons maakten in opdracht van de Dienst Landelijk Gebied een algemeen inrichtingsplan voor de Krimpenerwaard gebaseerd op duurzaam waterbeheer. Dit vormde de opmaat voor twee debatten (een met deskundigen en een met beleidsmakers) over de huidige inrichtingsproblematiek met een doorkijk naar de toekomst.

Het debat met de beleidsmakers begin 2003 leidde tot de uitspraak dat voor landinrichtingsprojecten, zoals dat voor de Krimpenerwaard, voortaan gewerkt zou moeten worden volgens het 'no regret' principe. Inrichtingsmaatregelen die niet duurzaam zijn zullen voortaan niet meer worden uitgevoerd. In maart 2005 schreef gedeputeerde Poelman van Noord-Holland in de Nieuwsbrief Groene Hart (special Balans): "Voor de problemen van de veenweiden zie ik grote meerwaarde in de samenwerking tussen de drie provincies. Het akkoord van Groeneveld is wat dat betreft een memorabel feit".

Oorden van verbinding

Nederland heeft oorden van verbinding nodig. Door het inrichten van dergelijke plekken kunnen betrokken mensen op verrassende manieren met elkaar werken en kunnen de nog niet actief betrokkenen de kans krijgen om te ervaren wat voorgenomen beleid en beleidsopties in hun leven kunnen betekenen.

Daarvoor hebben wij ontmoetingen nodig en inspirerende plekken (een meent, een gemeenschappelijke plek voor het halen en brengen, een vruchtbare grens, een oud kasteel in een Engels parklandschap), waar individuen en organisaties in elkaars gezelschap verkeren en elkaars ideeën beleven, verrijken en vertalen naar weloverwogen adviezen.

Zo kunnen creërende allianties tot stand komen, die kwaliteit ontwikkelen tijdens een goed gesprek in een omgeving gekenmerkt door historie, kunst en groen.

Als men bereid is vanzelfsprekendheden te doorbreken, het bekende te benaderen op een niet vanzelfsprekende manier, waar men bewust nadenkt over verleden, heden en toekomst en rekening houdt met de invloed van ruimte, tijd en meergeneratie denken op beleidsprocessen, kan beleid op een andere manier – mensgericht, natuurlijk, respectvol – tot stand komen.

Kasteel Groeneveld biedt de 'ruimte'. Kunst, poëzie, filosofie zijn regelmatig terugkerende bouwstenen bij activiteiten. Er zijn eigenlijk vrijwel altijd kinderen aanwezig in en om het Kasteel. Beleidsmakers die komen voor workshops en symposia kunnen die aanwezigheid moeilijk negeren. Er wordt bewust gebruik gemaakt van de groene ruimte buiten, de diverse ruimten binnen en de historie die deze ruimten bewust of onbewust met zich meedragen.

Al deze elementen leveren een bijdrage aan het realiseren van de maatschappelijke opgave van Kasteel Groeneveld. Zij beïnvloeden zowel de deelnemer aan workshops als de willekeurige bezoeker.

Op deze wijze is Kasteel Groeneveld een voorbeeld van een 'oord van verbinding', waar het mogelijk is processen te doorlopen die bewust rekening houden met **tijd, ruimte en verantwoordelijkheid**. Processen waarin bestuurders, beambten en burgers verleid worden en begeleid worden *toekomstgericht, grensoverschrijdend en integraal* te werken. En daar heeft Nederland baat bij.